

UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Style and structure of the Historia Augusta

Burgersdijk, D.W.P.

Publication date
2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Burgersdijk, D. W. P. (2010). *Style and structure of the Historia Augusta*. Eigen Beheer.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Nederlandse samenvatting van ‘Style and Structure of the *Historia Augusta*’

Hoofdstuk 1

Dit proefschrift bevat een analyse van structurele en stilistische aspecten van de *Historia Augusta*. Traditionele kwesties als auteurschap en ontstaanstijd worden daarbij buiten beschouwing gelaten. De door Dessau in 1889 geformuleerde thesen dienen als basis: er is sprake van slechts één auteur (in weerwil van de zes fictieve auteursnamen die de dertig biografieën sieren), die het geschrift aan het eind van de vierde eeuw heeft voltooid. Voor de gekozen literaire benadering is het geschrift als zodanig belangrijker dan zijn ontstaansgeschiedenis, ofschoon bestudering van de structuur bij kan dragen aan reconstructie van de verschillende fasen waarin het werk is ontstaan, en wat daarvoor de bronteksten waren.⁷⁶⁰

In de onderhavige studie is getracht, stijl en structuur van de tekst als zodanig te beschrijven. Daarbij wordt de historische stof waaruit de vertelling is samengesteld uitsluitend gezien in het licht van de vertelling. Soms baseert de auteur zich op feitelijke informatie (die voornamelijk betrekking heeft op de keizers van de tweede en derde eeuw). In dat geval wordt in deze studie van ‘bronnen’ gesproken. Voorts vult hij het feitenmateriaal aan met mededelingen van eigen makelij. De literaire voorbeelden die hij daarvoor gebruikt worden ‘modellen’ genoemd. Deze werkwijze resulteert in een mengelmoes van fantasie en historische feiten. De analyse van de tekst leidde tot deze tweedeling, die niet in alle gevallen even strict te handhaven is, maar toch kenmerkend is voor de *HA* als historiografisch werk.

Een van de bestudeerde elementen in de structuur van de *HA* is de verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd, in de beschrijving waarvan het werk van Genette als basis dient. Een afwijking van de theorie is de weergave in absolute eenheden van verteltijd, wat in verteltheorie niet als een bruikbaar instrument wordt gezien. Verteltijd als narratologisch begrip wordt doorgaans slechts zinvol geacht in het geval van veranderingen in de verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd - anders gezegd: versnelling en vertraging. Toch blijkt dat het weergeven van verteltijd in absolute eenheden in het geval van de *HA* tot belangrijke conclusies omtrent structuur en ontstaansgeschiedenis kan leiden. Het verschil in benadering komt voort uit het gegeven, dat narratologische theorie voortkomt uit en veelal wordt toegepast op fictieve teksten, zoals de roman. Een verschil met historiografie is dat vertelde tijd in laatstgenoemde tekstsoort direct verband houdt met historische tijd. Daarnaast is er een verschil in de herkomst van het materiaal waaruit de vertelling is opgebouwd, die voor de historiograaf uit historische bronnen bestaat. Deze bronnen kunnen worden gezien als een extra laag in de tekst naast het gevestigde onderscheid in ‘story’, ‘narrative’ en ‘narration’. Een

⁷⁶⁰ De benadering bouwt bovenal voort op het werk dat Ronald Syme (1968, 1971 en 1983) heeft geleverd teneinde de literaire context en de ontstaansgeschiedenis nader te bepalen. Symes belangrijkste bijdrage, afgezien van de vele detailkwesties die hij behandelde, is dat hij het literair-fictieve karakter van het geschrift heeft benadrukt. Een filologisch-historische methode werd gekozen door Den Hengst (1981), die daarmee voortging in de door Syme aangegeven richting. In recentere werken als de door Chastagnol bezorgde tekst van de *HA* (1994), Paschouds commentaren op de laatste vijf boeken (1996, 2001) en Fündlings commentaar op de biografie van Hadrianus (2006) krijgen literaire aspecten opvallend meer aandacht dan voorheen. De toegenomen belangstelling voor filologische aspecten getuigt van een bijstelling van de voornamelijk historische oriëntatie die *HA*-studies sinds Dessau te zien gaven, en waarvan de *Historia Augusta Colloquia* (1963 tot heden) de voornaamste resultaten zijn.

categorie apart vormen die passages waarin de historische vertelling wordt becommentarieerd. Deze auteurscommentaren worden aangetroffen in voorwoorden, tussentijdse opmerkingen en epilogen en bestaan uit opmerkingen over de inhoud, vorm, stijl van het werk en geschiedkundige opvattingen van de auteur / verteller. Ook de opdrachten aan Diocletianus, Constantijn en anderen kunnen hiertoe worden gerekend. In de beschrijving hiervan wordt de terminologie uit Genettes 'paratext' gevolgd.

Hoofdstuk 2

Hoofdstuk twee biedt een overzicht van de inhoud van de *HA* en de indeling in boeken inclusief paratextuele gegevens als auteursnamen en opdrachten. In de onderzoeksgeschiedenis is vanaf Mommsen 1890 een consensus ontstaan omtrent de indeling in boeken, waarvan de ontwikkeling wordt beschreven. In het eerste deel van de *HA*, de biografieën van Hadrianus tot en met die van Geta, wordt er onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire levens: de eerste behandelen de negen regerende keizers in de periode van Hadrianus tot en met Caracalla en de tweede de vijf mede- en tegenkeizers uit diezelfde periode. Behalve op grond van verschil in materiaal, is het onderscheid in primaire en secundaire levens gemaakt op basis van de inhoudelijke waarde van de biografieën. Het blijkt dat de historische informatie in de secundaire levens voornamelijk ontleend is aan die in de primaire levens, die op hun beurt vermoedelijk nauw bij een derde-eeuwse bron aansluiten. Aanvullingen van de auteur in de primaire levens zijn gering in aantal, maar komen in de secundaire levens veel voor. De middenlevens, van Macrinus tot en met Maximus en Balbinus, worden gekenmerkt door een grote diversiteit in lengte, structuur en inhoud. In dit gedeelte is er een overgang te zien van aparte levens naar gecombineerde levens. De vertelling wordt na een lacune weer opgevat bij Valerianus. Het derde deel, dat van de late levens, bevat de biografieën van de Valeriani tot en met Carus, Carinus en Numerianus. De auteur heeft gebruik gemaakt van bronnen en modellen, waarvan sommige expliciet worden vermeld en andere niet. Hoogst opmerkelijk is daarnaast het in grote mate voorkomen van fictieve auteurs, waarvan Iunius Cordus de meest geciteerde is. De 'rogue scholar', zoals Syme de auteur typeerde, laat zich hier ten volle gelden.

Hoofdstuk 3

Hoofdstuk drie bevat een behandeling van formele en inhoudelijke aspecten van de *HA*. Er zijn incongruenties tussen de uitlatingen van de auteur over zijn werk en de daadwerkelijke vorm en inhoud van de *HA*. Daarom is in de behandeling steeds gekozen voor een scheiding tussen die twee aspecten. Grote delen van het auteurscommentaar, zoals toelichting op het biografisch genre en de opdrachten aan Diocletianus en Constantijn, zijn wat woordkeus betreft gebaseerd op de werken van Cornelius Nepos.

Wat betreft de inhoud en vormgeving van het het werk als geheel, doet de auteur dubbelzinnige uitlatingen. Zowel voor het begin-als het eindpunt geldt dat de auteur een veel grotere vertelling suggereert of belooft dan hij in werkelijkheid aanbiedt. Hij kijkt zodoende over de grenzen van zijn eigen vertelling heen, een idee dat hij mogelijk aan Tacitus heeft ontleend. Uitlatingen over de stijl van zijn werk zijn al evenmin in overeenstemming met de daadwerkelijke stijl. Ook op dit punt spelen beschouwingen over het vervolg een rol. Diocletianus, Maximianus en de keizers na hen moeten immers, getuige *Q* 15.10, in hogere stijl worden beschreven. Maar in wezen doet de auteur dit al

in zijn eigen werk met de lovende beschrijvingen van Claudius, Tacitus en Probus. De tegenstrijdige en onjuiste uitlatingen van de auteur zijn imitaties van historiografische topoi en parodieën op zijn eigen program.

De historische stof waaruit de vertelling is samengesteld beslaat de tijdsspanne 117 – 284 nC (Hadrianus' regering tot de dood van Numerianus). Er is een lacune in de jaren 244-260. Wanneer we de drie hoofddelen van de vroege, midden- en late levens bezien, valt op dat het eerste gedeelte de meeste jaren bevat (101), terwijl de twee latere delen 28 respectievelijk 25 jaren beslaan. Dit terwijl de verteltijd 39.000, 34.800 en 34.400 (afgerond op honderden woorden nauwkeurig) beslaat, wat een opmerkelijke breuk tussen de vroege en middenlevens te zien geeft. De evenwichtige verhouding tussen de latere twee delen zou erop kunnen wijzen dat de lacune een bewust ingevoegde opschorting van verteltijd is, evenals het moment waarop de auteur zijn vertelling hervat, namelijk bij de vangenneming van Valerianus.

De auteur eindigt de proloog van het laatst boek, *Car.*, met een overzicht van de gehele Romeinse geschiedenis. Hierin worden verschillende metaforen voor de beschrijving van die geschiedenis gebruikt, zoals die van de *aetates Romae*. De groei en de lotgevallen van het Romeinse imperium worden beschreven aan de hand van stadia uit het menselijk leven, wat vooral in een serie die bestaat uit biografieën toepasselijk is. Opvallend is dat de auteur de periode 235-253 achterwege laat, een periode waarin ook de ontbrekende keizerlevens van de lacune geplaatst moeten worden. Het hoofdstuk eindigt met een overzicht van de keizers en tegenkeizers die als goed, slecht of neutraal gekenschetst kunnen worden, wat een leidmotief in de *HA* blijkt te zijn.

Hoofdstuk 4

In hoofdstuk 4 worden verschillende delen van de *HA* beschreven in het licht van verteltijd en vertelde tijd. In de eerste plaats wordt de verteltijd van de prologen in absolute getallen (namelijk aantallen woorden) gemeten. Hieruit blijkt dat de prologen in aantal en lengte aanzienlijk toenemen in de drie gedeelten waaruit de *HA* bestaat. Aan de manier en het punt waarop de historische vertelling in de boeken begint, valt op dat (1) in de primaire levens de onderwerpen van het boek in de vorm van keizernamen in het algemeen in de genitivus of dativus staan, (2) in de secundaire levens de onderwerpen meestal in de nominativus staan, (3) in de middenlevens de sequens 'ablativus absolutus' – 'keizernaam in nominativus' – 'afkomst van de keizer' het normale patroon is en (4) in de late levens geen vaste patronen te herkennen zijn, en zelfs het begin van de biografische vertelling vaak moeilijk aan te wijzen is. De overgangen van voorwoord naar vertelling laten duidelijke verschillen tussen de onderscheiden delen van de *HA* zien. Naast de driedeling is er een nieuwe breuk halverwege de middenlevens te constateren, namelijk die van aparte naar gecombineerde levens, die de auteur met aan Nepos ontleende woorden beschrijft.

In het laatste gedeelte van hoofdstuk 4 wordt de structuur van de *HA* op het niveau van het boek onderzocht aan de hand van verteltijd en vertelde tijd. Als materiaal voor deze theoretische beschouwing zijn de primaire levens genomen. Er blijkt gemiddeld zestien maal zoveel aandacht besteed te zijn aan de regeringen van de keizers als aan hun voorafgaande carrières (voor welke verhouding het begrip 'biografische factor' geïntroduceerd werd). Het onderscheid tussen de biograaf en de historiograaf is dat de taak van eerstgenoemde ligt in het beschrijven van het totale leven van een keizer,

terwijl de geschiedschrijver de achtereenvolgende regeringen als uitgangspunt neemt voor de opzet van zijn werk. Toch blijkt in de praktijk dat de verschillen klein zijn. De berekening van biografische factoren laat zien, dat de levens van Lucius Verus, Marcus Aurelius en Commodus het meest evenwichtig zijn.

Hoofdstuk 5: Het *Nomen Antoninorum*

De naam Antoninus werd gedragen door enkele keizers uit de tweede en derde eeuw nC, van wie Antoninus Pius de eerste was. Na hem volgden Marcus Aurelius, Commodus, Caracalla, Diadumenianus en Heliogabalus. In de *HA* is de naam Antoninus een literair thema (het *nomen Antoninorum*, ofwel *NA*-thema), en worden ook Lucius Verus en Geta tot de keizers met de Antoninusnaam gerekend. De aandacht die in de afzonderlijke boeken aan de naam wordt besteed, is niet in overeenstemming met de relevantie van de naam: in *AP*, *MA* en *C* (de eerste drie Antonini) is het thema afwezig, maar in *OM* wordt er zeer veel ruimte voor gereserveerd, met als enige reden dat Macrinus zijn zoon Antoninus noemde. Ook de Gordiani werden niet met de naam getooid, maar in *Gd.* is het thema desondanks op enkele plaatsen aanwezig. In *Cc.* en *G* zijn de verhoudingen omgekeerd: Caracalla werd door zijn vader Antoninus genoemd, zijn broer Geta niet. De ruimte echter die in de biografie van laatstgenoemde wordt besteed aan het thema, is vele malen groter dan die in de biografie van Caracalla. Niet bij de eerste drie Antonini, maar pas vanaf de biografie van Septimius Severus krijgt het *NA*-thema inhoud en volume. Daarvóór heeft het toekennen van de naam Antoninus nog niet het karakter van een uitgewerkt thema, maar komt het slechts voor in de vorm van losse opmerkingen.

Barnes (1967) en Syme (1968) hebben verondersteld dat de keizerbiografieën van Marius Maximus de bron van het *NA*-thema zijn geweest. Maar mede omdat in derde-eeuwse bronnen als Herodianus en Cassius Dio geen sporen te vinden zijn van Verus en Geta als Antonini, moeten we aannemen dat de auteur van de *HA* het thema niet aan een derde-eeuwse bron heeft ontleend. Verbale parallellen tussen Eutropius en *MA* tonen dat de auteur zich verlaat op een traditie waarin Marcus Aurelius en Lucius Verus beiden Antoninus heten; deze traditie wordt ook in andere vierde-eeuwse teksten aangetroffen. Het gehele thema, zoals zich dat ontwikkelt in de loop van de biografieën van Septimius Severus tot die van Caracalla, moet worden gezien als een amplificatie van enkele terloopse opmerkingen bij andere auteurs.

De auteur heeft met de naam van Antoninus een omvangrijk thema ontwikkeld dat de structuur van de boeken van de *HA* in het betreffende gedeelte in hoge mate bepaalt. Het thema wordt onder meer gebruikt om korte boeken meer volume te geven. Opvallend is dat bij weglating van het thema de voortgang van de vertelling niet wordt onderbroken, en deze soms zelfs aan duidelijkheid wint. Dit doet vermoeden dat alle *NA*-passages zijn toegevoegd aan een oudere tekst, die al bestond voor het thema in de *HA* werd geïntroduceerd. Vermoedelijk heeft er een gecombineerde biografie van Caracalla en Geta alsook van Macrinus en Diadumenianus bestaan. Vanaf *OM* neemt de fantasie omtrent het thema een steeds hogere vlucht, en doen steeds meer motieven hun intrede. In *Hel.* is het *NA*-thema niet nadrukkelijk aanwezig, ondanks het feit dat Heliogabalus de *ultimus Antoninorum* was. In *AS* komt het thema voor in de vorm van acclamaties in de hoofdstukken 6-12. Ook in deze laatste twee boeken blijkt het *NA*-thema een aanvulling op een gebruikte bron of oudere tekst. Het is opvallend dat het thema in allerlei verschillende vormen is verwerkt: historische vertelling, brieven, poëzie, *omina*,

acclamaties, opdrachten aan de keizers Diocletianus en Constantijn en programmatische opmerkingen. Dit geeft de indruk dat achter het thema een concept schuilt, en dat het meer is dan een reeks willekeurig ingevoegde passages. Het *NA*-thema dient als de schakel tussen de primaire en de middenlevens.

Hoofdstuk 6

Een opvallend kenmerk in de structuur van de *HA* wat betreft de relatie verteltijd – vertelde tijd is de aanwezigheid van documenten: brieven, acclamaties, speeches en andere teksten in directe rede zorgen voor een onderbreking van de historiografische vertelling doordat verteltijd en vertelde tijd overeenkomen. De conclusie die uit de bestudering van al deze stukken in samenhang getrokken wordt, is dat de auteur de stukken presenteert als onbewerkt archiefmateriaal. Dit in tegenstelling tot wat de historiograaf doet, die alleen de strekking, niet de bewoordingen van zijn bronnen pleegt weer te geven. Tevens kunnen alle passages in directe rede als eigen makelij worden geïdentificeerd, behalve de acclamaties in *C* 18.3-16, die mogelijk teruggaan op Marius Maximus. Soms worden de verzonden bronnen expliciet vermeld, soms helemaal niet, en in weer andere gevallen worden zogenaamd geraadpleegde stukken genoemd maar niet geciteerd. Door allerhande variaties parodieert de auteur op de historiografische praktijk.

Wanneer we naar de distributie van de documenten in directe rede kijken, dan valt op dat deze zich vooral bevinden in de secundaire levens (21 % van de verteltijd) en late levens (22 %), en verder in de tussenlevens (12 %), maar nagenoeg niet in de primaire (1 %). In absolute getallen neemt de verteltijd toe van 342 woorden (primair) naar 2170 (secundair) naar 4035 (middenlevens) naar 7596 (late levens). Wanneer we deze gegevens vergelijken met het *NA*-thema en de voorwoorden, kan gesteld worden dat de documenten domineren in de secundaire en late levens, het *NA*-thema in de middenlevens (en afwezig in de late) en voorwoorden in de late levens (en bijna afwezig in de primaire levens).

Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de inbedding van voorwoorden (zie H 4), het *NA*-thema (H 5) en documenten (H 6). Tussen voorwoorden en historische vertelling in de vroege en middenlevens is vaak een duidelijke scheidslijn te trekken (dit in tegenstelling tot de late levens). De stof waarmee het *NA*-thema is uitgewerkt, heeft nauwelijks of geen relatie heeft met de omringende vertelling. Daarentegen zijn documenten stevig ingebed in de context van de vertelling, omdat zij samengesteld zijn uit aan de historische vertelling ontleend materiaal. .

Hoofdstuk 7

Een ander type document in de *HA* zijn citaten en poëtische fragmenten. In dit hoofdstuk wordt de vraag gesteld of een veelbesproken poëtisch fragment uit de primaire levens, te weten Hadrianus' *Animula* (*H* 25.9), als authentiek beschouwd kan worden, en al dan niet teruggaat op een bron uit vroeger tijd. Na een bespreking van de onderzoeksgeschiedenis en de tekstuele problemen die het gedicht biedt, wordt een poging ondernomen het gedicht in de literaire context van de tweede eeuw te plaatsen. Idioom en structuur van het gedicht blijken verwant aan gedichten van Laevius en Catullus. Bij de tweede-eeuwse auteurs Apuleius, Septimius Serenus en Aulus Gellius zijn gedichten te vinden die teruggrijpen op het werk van zowel Laevius als Catullus. Dat vormt een aanwijzing dat *Animula* als een authentiek tweede-eeuws gedicht beschouwd moet worden. Inhoud en

vorm van *Animula* zijn goed in overeenstemming te brengen met wat wij weten van de poëzie van Hadrianus en die van zijn tijd. Hoogstwaarschijnlijk heeft de auteur van de *HA* het fragment aan een oudere en betrouwbare bron ontleend, mogelijk Marius Maximus.

Hoofdstuk 8

De in deze studie gedane observaties over stijl en structuur maken een veel bediscussieerde vraag in het onderzoek naar de *HA* actueel, namelijk hoe de *HA* tot stand is gekomen. De breuken in de structuur van de *HA* kunnen verklaard worden door de diversiteit van het bronnenmateriaal dat door de auteur is gebruikt en nagevolgd. De grootste verschillen zijn te zien tussen de primaire levens enerzijds en de secundaire, midden- en late levens anderzijds. Op grond hiervan kan worden aangenomen dat voor de primaire levens een bron is gebruikt die sterk verschilde van de bronnen en modellen die gebruikt zijn voor de andere drie delen. Overigens zijn ook binnen die drie delen weer verschillende bronnen en modellen aan te wijzen, zoals is gebleken uit de analyse van het *NA*-thema. De vraag die zich voordoet is bovenal hoe de auteur te werk is gegaan in het combineren van de verschillende delen: heeft hij een bestaand werk aangevuld met toevoegingen van eigen makelij, of heeft hij vanaf het begin bronteksten afgewisseld met eigen commentaar aangevoegd? Het ontlene van informatie in de secundaire, midden- en late levens aan de primaire levens, alsook de abrupte overgangen die zijn geconstateerd bij de inbedding van het *NA*-thema, wijzen in de richting van eerstgenoemd procédé. Dit wil zeggen dat aan de uiteindelijke versie van de *HA* verschillende redacties zijn voorafgegaan. Verder onderzoek zal de verschillen tussen genoemde gedeeltes exacter in kaart moeten brengen. Deze studie naar stijl en structuur is een aanzet tot de identificatie van de verschillende fasen waarin de *HA* tot stand is gekomen. Het werk als geheel geeft blijk van een grote, zij het ongeordende kennis van de klassieke literatuur, getuige het palet aan bronnen en modellen dat onderzoek inmiddels heeft aangetoond in dit nog altijd raadselachtige werk.